

Aknák, kamupártok, véleménybuborék

László Róberttel beszélget Rádai Eszter*

– Biztos benne, hogy amikor majd 2022 tavaszán megválasztjuk az új parlamentet, még a mai szabályok, a jelenlegi választási törvény¹ szerint fogjuk tenni?

– Átfogó módosításra már nem számítok, legfeljebb apróbb változtatásokra a választás kiírása előtti napokban, egy-két hétben, afféle finomhangolásra...

– De ez a nap már itt van a nyakunkon...

– Mindenesetre közel. Hetven-kilencven nappal a választás előtt kell a köztársasági elnöknek kiírnia, tehát január közepére, második felére várható, de azt megelőzően még bármikor összehívhatnak egy rendkívüli parlamenti ülést. Kicsi az esélye, de megtörténhet.

– Arra a tempóra gondolva, ahogy Semjén miniszterelnök-helyettes szokta a törvényeket és törvénymódosításokat egyik napról a másikra a parlament elé terjeszteni, ez simán belefér. De ebből a tétlenségből az is látszik, hogy újabb, most már ellenkező előjelű kétharmadtól aligha tart a kormánypárt.

– Attól biztosan nem, ahhoz jóval meggyőzőbb ellenzéki előnyre lenne szükség, ami ebben a választási rendszerben és ebben a médiakörnyezetben aligha alakulhat ki. De a

verseny nyitott, feles többséggel bárki nyerhet.

– Mik lehetnek az apróbb változtatások? Például átrajzolhatók-e még a választókerületek határai? Egyáltalán, a jelenlegi térkép, választókerületi beosztás még megfelel a szabályoknak? Nem tér el egyik létszáma sem a megengedettnél nagyobb mértékben az átlagtól?

– De bizony, néhány Pest megyei kerületben már a 2018-as választás óta határértéken felül van a választói lélekszám, amit ebben a ciklusban kellett volna korrigálnia a parlamentnek. Akár az is előfordulhat, hogy a hátralévő néhány napban, hétben vagy akár az utolsó pillanatban ezt meg fogják oldani. És amikor ezeket a lélekszámbeli aránytalanságokat kiigazítják, akár Pest megyén túlra is átcúsúzhat a ceruza.

– Mi ennek a határideje, meddig kellene ennek megtörténnie?

– A törvény úgy rendelkezik, hogy ha egy választás során kiderül valahol az aránytalanság, akkor azt a következő ciklusban, de még a választás évét megelőző év előtt meg kell szüntetni – ez a határidő 2020. december 31-e lett volna. Tavaly év végén történt is rá kísérlet, amit az utolsó pillanatban a Fidesz leszavazott, máig nem világos, miért, hiszen pár nappal előtte még úgy tűnt, hogy támogatják. Azóta él a gyanú, hogy akár a választás kitű-

* László Róbert a Political Capital választási szakértője. (A szerk.)

¹ Az interjú december 20-án készült. (RE)

zése előtti utolsó pillanatokban, de meg fogják ezt oldani.

– *De hogyan, ha egy éve lejárt a határidő?*

– Láttunk már ilyet, kétharmaddal könnyedén ki lehet iktatni a határidőt a törvényből, majd miután át-rajzolták a térképet, visszapakolják a törvénybe a tiltást. Tehát elvileg megoldható, de valamiért egyelőre mégsem oldották meg, pedig kiváló hivatkozási alap lehetne a Fidesz számára, hogy ha már Pest megyét úgymint rendbe kell rakni, akkor kicsit máshol is belenyúljanak a kerületi beosztásba.

– *Az nem lehet, hogy annyira kedvező még mindig számukra ez a 2011-ben létrehozott beosztás, hogy egy hasonlóan kedvező létrehozásához túl sokat kellene matekozni?*

4

– Az a szoftver, amivel a mostanin kialakították, rendelkezésükre áll. Biztosra veszem, hogy a 2010 óta lezajlott választások, népszavazások, nemzeti konzultációk eredményeit lefuttatták, de az egyelőre nem derült ki, hogy szerintük érdemes-e finomhangolni a térképen, vagy sem. Elképzelhető, hogy arra jutnak, hogy 2011-ben ezt olyan jól megcsinálták, hogy nem éri meg hozzányúlni. 2014-ben és '18-ban egyébként nem a kerülettérkép miatt lett a Fidesznek kétharmada, az lényegében semmit nem tett ehhez hozzá, hiszen akkor óriási volt a különbség a Fidesz és a második helyezett pártok, pártszövetségek között. Ilyen helyzetben nem sokat számít a kerülettérkép. Most viszont igen, 2022 az első olyan választásnak ígérkezik 2006 óta, ahol fej fej mellett fog versenyezni két nagyobb tömb, és ilyen helyzetben egy kisebb ellenzéki előnyt vissza tud billenteni a kerülettérkép a Fidesz javára.

– *Az nem fordulhat elő, hogy a járvány miatti veszélyhelyzetre való hivatkozással mégsem írják ki a választást? Vagy esetleg mégis lesz internetes szavazás, esetleg levélszavazás nemcsak a határon túli magyar állampolgároknak?*

– Nem számítok ilyesmire, miközben tizenkét év NER megtanított arra, hogy mindig tudnak váratlant húzni. Az újabb szavazási technikák kialakításához is késő van, az online szavazáshoz való felkészülést már rég el kellett volna kezdeni. A levélszavazás az egyetlen, aminek a kiterjesztése elvileg nem volna lehetetlen, arra az infrastruktúra nagyjából föl van készülve, persze nem ötmillió szavazatra, hanem néhány százezerre. Némi fejlesztést az is igényelne, de arra a jogszabályi környezet nagyjából készen van, csak ki kellene terjeszteni a magyarországi lakcímmel rendelkezőkre is a levélszavazás lehetőségét. De mivel a Fidesz ellenérdekelte ebben, biztos, hogy nem fog megtörténni.

– *Kivéve a határon túli magyarok esetében továbbra is.*

– Igen, így értem, tehát marad a lakcím alapú diszkrimináció külföldön élő magyar és külföldön élő magyar között. A Fidesz nem akarja, hogy a Nyugatba szakadt magyarok közül is több százezren szavazzanak, ne csak néhány tízezren.

– *Abból, hogy most már harmadszor nem kötik a választás érvényességét részvételi küszöbhez, mi következik? Hogyan fogja ez most érinteni egyfelől az ellenzéket, másfelől a kormányoldalt?*

– Szerintem nem sokban, most ugyanis biztosan nem fenyeget az

a veszély, hogy ötven százalék alá csúszna a részvétel. Az érvényességi küszöböt annak idején arra az esetre felkészülve törölte el a Fidesz, hogy az ország teljes apátiába esik, és bár simán nyeri a választást, az nem lesz érvényes, mert a választók több mint fele otthon marad. Nem ebbe az irányba haladtunk 2010 óta, 2018-ban már rekordközel volt a részvétel, és 2022-ben is ez a valószínű.

– Látva az ellenzéki szavazók közötti villongásokat is? A vitákat a megválasztott miniszterelnök-jelölt-ről, a visszahívása követelését a közösségi média bizonyos portáljain, valamint tekintélyes egykori baloldali politikusok részéről, a „nála Orbán is jobb, ezért inkább a Kutypártra szavazok” vagy épp „otthon maradok” típusú fogadkozásokat?

– Ezeket hamar elfelejtjük, ha végül beindul az érdemi kampány. Az előválasztás előtti időszakban, amikor rengetegen léptek vissza egymás javára, sokan temetni kezdték az előválasztást, mondván, „sötét, füstös szobákban előre lezsírozták az agyat”. És mit láttunk ezután, amikor már élesben zajlott az előválasztás? Valódi kampányt valódi jelöltekkel, érdemi vitákkal, és végül olyan eufóriát hozott az előválasztás, mint soha korábban semmi az ellenzéki oldalon. A júniusi visszalépések és azok ügyetlen kommunikációja egykettőre feledésbe merült. Most baljósabb a helyzet: nemcsak leállt az ellenzéki kampánygépezet, de a széthúzás jelei is erősek. Mégis, ha képesek lesznek összeszedni magukat, és egy egységes kampányt végigcsinálni, akkor áprilisban nem fogunk emlékezni arra, hogy decemberben milyen volt a hangulat.

– Maradva kicsit még az érvényességi küszöbnél, nem gondolja, hogy azért az mégis súlyos legitimitációs deficit, függetlenül attól, mekkora részvétel várható, hogy akár a résztvevők 40 százalékával is kétharmados győzelmet lehet „aratni”?

– Ez 44 százalékkal már megtörtént 2014-ben, egy nagyon széttöredezett ellenzékkal szemben, ennél kisebb szavazataránnyal azért ezt tényleg nehéz elképzelni. Ami a várható részvételt illeti, gondoljon arra, hogy már 2018-ban is majdhogynem rekordrészvételünk volt, annál csak a 2002-es választás második fordulója hozott magasabbat, holott 2018-ban élő ember nem feltételezte, hogy Orbán Viktor elveszítheti a választásokat, akkor csak a kétharmad volt a tét. Ehhez képest most az ellenzék, még ha épp nem is ez a benyomásunk, sokkal jobb állapotban van. Ezért gondolom, hogy a részvétel ennél is magasabb lesz.

– Én mostanában mást tapasztalok, ne legyen igazam. Korábban, 2014-ben és 2018-ban, amikor a véleményét kérdezték a választásokról, rendre a következő jelzőket használta: „szabad, de nem fair”. Most is így gondolja?

– Ezt a „szabad, de nem fair” minősítést sokan használják; eredetileg az EBESZ fogalmazott így, majd sok elemző idézte velem együtt. A valóság sokkal bonyolultabb annál, mint hogy ezekkel a fogalmakkal pontosan leírható lenne.

– Mondok két véleményt, az egyik az ön kollégája, Tóth Zoltán választási szakértőtől származik, szerinte félig szabad, de tisztességtelen és átláthatatlan lesz a 2022-es választás,

és ez arra az esetre is érvényes, ha a jelenlegi ellenzék győz. Ezzel nagyjából egyetért?

– Másképp fogalmaznék, de nem azért, mert azt gondolnám, hogy esélyegyenlőség lenne. Igen, óriási hátrányból indul az ellenzék, de ez így volt sajnos 2014-ben és '18-ban is, amikor ezeket a játékszabályokat – vagyis hogy ezeken a kereteken belül, ezek között az egyenlőtlen feltételek között kell küzdeni – az ellenzéki pártok elfogadták. Majd miután elvesztették a választást, a képviselők beültek a parlamentbe, és végigcsinálták a ciklusukat, sőt, most már két ciklust is – ezzel a választási rendszerrel. Innentől kezdve nagyon nehéz azt mondani, hogy a következő választáson, mert ilyen durván egyenlőtlenek a feltételek, elindulni sem érdemes. Hiszen az ellenzéknek még ebben a nagyon egyenlőtlen feltételeket biztosító választási rendszerben és ebben a médiakörnyezetben is van esélye megnyerni a választást, csak sokkal nehezebb dolga van.

– Tehát azt mondja, hogy ezt a választási rendszert az ellenzék maga legitimálta azzal, hogy elindult a választáson, és utána kétszer is beült a parlamentbe?

– Igen. És azóta sem történt a feltételekben érdemi változás, leszámítva egy-két aprónak mondható módosítást, illetve egy komolyabbat: a korábbi 27 helyett már 71 jelölt kell az országos listához. De azért ez sem reemtett minőségileg új helyzetet.

– Idézek egy másik véleményt, Haraszti Miklósét, aki többször volt az EBESZ választási megfigyelője különféle országokban: szerinte már

a választás egyfordulóssá tétele is egyfajta strukturális csalásként értékelhető, afféle törvénybe foglalt csalásként, új, nem bejártatott demokráciákban ugyanis a többségi elv ilyen mértékű egyoldalú alkalmazása, mivel jelentősen torzít, a demokrácia szűkítéséhez, fokozatos leépítéséhez vezet.

– Régi vita, hogy az úgynevezett többségi elemek, amelyek a mindenkori győztest aránytalanul magas reprezentációhoz juttatják a parlamentben, mennyire tekinthetők demokratikusnak. Ebben az én – tudomásom szerint – kisebbségi véleményem az, hogy bár az összes úgynevezett többségi elem – az egy forduló, a választókerületek túlsúlya, a valódi hungarikumnak számító győzteskompenzáció –, kétségkívül aránytalan mértékben túlerősíti a győztest, de ha az ellenzék egyszer képes lenne támogatottságban többséget szerezni, akkor a helyzet megfordul, és attól kezdve ezek az elemek már számára lesznek kedvezőek. Tehát ha ezek a legtöbbit szidott elemek nem is felelnek meg az ízlésünknek, önmagában ettől még nem válik antidemokratikussá a rendszer. A választói többség megszerzéséhez vezető úton vannak az igazi aknák, nem a mandátumkiosztásnál. Nagy részük kifejezetten a mindenkori jobboldalnak kedvez vagy kifejezetten a kormányoldalnak.

– Kicsit maradnék még a többségi elvnel, illetve az egyfordulós választásnál, ami 2014-ben és 2018-ban is azzal a következménnyel járt, hogy hiába kívánták már akkor is többen a kormány távozását mint a maradását...

– Igen, határon innen majdnem kétszázézerrel többen szavaztak az akkori ellenzéki pártokra, mint a kormányoldalra...

– ...és akkor is a Fidesz–KDNP-nek lett kétharmada.

– Mert a szétaprózódott ellenzék egy ilyen többségi rendszerben képtelen mandátumokra váltani a szavazatait, amivel támogatottságban rendelkezik, ehhez együttműködésre is van kényszerítve. Tudták ezt már a választójogi törvény 2011-es elfogadása után azonnal, a politikai feltételek azonban nem voltak adottak a kooperációhoz. Ez fokozatosan kezdett megváltozni 2018 után, a folyamat végkifejlete pedig, hogy nemcsak az együttműködési hajlandóság született meg, de előválasztáson választották ki a 106 jelöltet és a miniszterelnök-jelöltet is.

– *És az utóbbival, a „kívülálló” Márki-Zay Péter megválasztásával, aki mögött „csak” az előválasztók többségének akarata áll, párt nem, mindjárt létre is jött egy újabb, az ellenzéki erők közötti komoly konfliktus lehetősége, aminek egyelőre, amikor beszélgetünk, nem ismerjük a kimenetelét. Nem gondolja, hogy végső soron ez a helyzet is részben ennek a meg nem felelésnek, ennek a politikai kényszerházasságnak „köszönhető”, az egymással nem vagy csak nehezen összeférő politikai erők és nézetek választás előtti egybekényszerülésének?*

– De, pontosan ezt célozta a Fidesz „centrális erőter”-politikája: ha többen vannak is az ellenzéki szavazók, képtelenek lesznek egységesíteni az erejüket. Ez 2018-ig hibátlanul működött is, 2021-re mégis egységesült az ellenzék, már amennyire. Sérülé-

keny ez a sokszereplős érdekházasság, minden szereplőnek más a motivációja, bizonyos szereplők között óriási a bizalomhiány. A többségi jellegű választási rendszer nálunk most úgy szűkítette be a kínálatot, hogy nagyon különböző szereplőket terelt egy ernyő alá. Ez nem tesz jót a sokszínűségnek, az érdemi vitáknak, de nem is bélyegezhetjük antidemokratikusnak. Az Amerikai Egyesült Államokban évszázadok óta csak két jelölt, illetve két domináns párt közül lehet választani, senkinek nincs esélye harmadikként felőni hozzájuk. Tehát „a többség dönt” elve, amire a többségi rendszerek működése épül, ugyanannyira demokratikus, mint az arányosság követelménye.

– *Igen, az angolszász világban, de nem az olyan sérülékeny, új demokráciákban, mint a kelet-európaiak – mondja erre Haraszti.*

– Ebben is van igazság. Az „arányos vs. többségi” vita évszázadok óta zajlik, és soha nem fog véget érni. Én csak azt állítom, hogy az, hogy a Fidesz 44 százalékkal kétharmadot tudott szerezni, ránézésre csúnya dolog, de ugyanerre esélye lenne bármely másik pártnak is, ha nem terhelnék a választási rendszert más, tényleg aggályos, egy irányba mutató súlyos torzítások.

– *Jó, akkor nézzük ezeket. Az imént azt mondta, ezek közül sok kizárólag a mindenkori jobboldalnak kedvez. Értsem úgy, hogy csak neki, akkor is, ha veszít, függetlenül attól, hogy éppen melyik oldal az erősebb?*

– Igen. Ilyen például a már említett kerületterkép, ami a korábbi, 2002-es, 2006-os 2010-es választási

eredmények alapján készült, egyértelműen a jobboldalt uraló politikai erőnek kedvez. Ez, amióta az eszüket tudjuk, a Fidesz, de ez még akár át is alakulhat. Aztán ilyen a külhoni magyarok választójoga; persze, el lehetne várni a baloldali pártoktól is, hogy kampányoljanak a határon túl, csak erre végképp nincs kapacitásuk, és ha lenne is, ott elég nehéz volna megváltoztatni a politikai széljárást. Szóval ez is elég egyértelműen a mindenkori jobboldalnak, de leginkább a Fidesznek tud hozni egy vagy két plusz mandátumot.

– *Melyek a kimondottan a kormányoldalnak kedvező, számára előnyös elemei a választási rendszernek, és belesorolhatók-e ezek a család kategóriájába?*

– Mindenekelőtt a csak a kormány számára rendelkezésre álló anyagi háttér – a kormányoldal százszor, ezerszer nagyobb erőforrások fölött diszponál, mint az ellenzék –, illetve az ezek használatát lehetővé tevő rendkívül laza, lényegében kampányidőszakon kívül nem is létező kampányszabályok. Ugyanez a helyzet a kormányhoz, illetve a Fideszhez bekötött civil szervezetekkel, például a Civil Összefogás Fórummal és egyéb Fidesz-közeli szervezetekkel, amelyek szintén kedvükre kampányolhatnak a kormány csapásirányának megfelelően, és rájuk még annyi korlátozás sem vonatkozik, mint a pártokra.

– *Nyilván a választási rendszer agyalyos, torzító elemei közé sorolandó a határon túli és a külföldön dolgozó magyar állampolgárok nehezen indokolható, diszkriminatív megkülönböztetése, a választójoguk gyakor-*

lásának a gyakran ellehetetlenítéssel határos megnehezítése is.

– Igen, annak ellenére is, hogy az Alkotmánybíróság szerint – furcsa érveléssel – nincs itt semmi látnivaló. Pedig nyilvánvaló, hogy amikor a törvény magyarországi lakcím megléte vagy nemléte alapján tesz különbséget külföldön élő magyar és külföldön élő magyar között, az politikai szempontok alapján alkalmazott diszkrimináció, hiszen azoknak könnyíti meg a szavazást, akik döntő többségükben a Fideszre szavaznak, és azoknak nehezíti meg, ahol felülreprezentáltak a kormány kritikusai.

– *Ez utóbbi honnan tudható?*

– A 2019-es EP-választáson a külképviseleteken leadott szavazatokból, amelyeket – ellentétben az országgyűlési választásokkal – külön számolnak meg, tehát nem keverték össze a Magyarországon leadott szavazatokkal. Ott a magyarországi átlagnál jóval gyengébben szerepelt a Fidesz, az ellenzéki pártok pedig ennek megfelelően erősebben. Az országgyűlési választások levélszavazatai – tehát jellemzően a környező országokban élőké – pedig 2014-ben és '18-ban is 95 százalék körüli Fidesz-fölényt hoztak.

– *Határon túli magyarok levélszavazása: hogyan követhető, kontrollálható, biztosítható-e egyáltalán ennek a tisztasága, amikor nem tudható, valóban az a személy adja-e le a szavazatát, illetve az tölti-e ki a szavazólapot, aki a névjegyzéken szerepel? Sőt, mivel egy-egy regisztráció tíz évig él, a névjegyzékben olyanok is szerepelhetnek, akik esetleg már rég nincsenek az élők sorában. Meg*

lehet-e becsülni, hány halott személy nevében érkezik szavazat a magyar parlamenti választásokon?

– 2013 óta lehet regisztrálni, és akik azóta felkerültek a névjegyzékre, azok regisztrációja aktív akkor is, ha nem mindenki él közülük, hiszen erről a magyar állam hivatalból nem értesül. Ezervalahányról talán tud, miközben azóta már vélhetően tízezres nagyságrendben történtek elhalálozások, ezt azonban nem követik le a névjegyzéken. Aztán amikor jönnek a választások, népszavazások, akkor kérdés nélkül kiküldik a levélcsomagot az elhunytak címére is, benne a szavazólappal, és attól kezdve, hogy ki nyitja fel azt a borítékot, és esetleg ki szavaz a halottak nevében, soha nem fogjuk megtudni. A magyarországi névjegyzékeket híresen precízen, megbízhatóan vezetik a hatóságok, de a külhoni magyarok esetében egyszerűen nincs erre lehetőségük. Ami nem az ő hibájuk, viszont hogy ezt elkerüljék, minden egyes választás és népszavazás előtt meg kellene erősíteni a regisztrációt, és csak annak kiküldeni a levélcsomagot, akiről tudjuk, hogy életben van. Egy ilyen nehezítő, adminisztratív akadályt azonban a magyar törvényalkotó nem akar beépíteni a rendszerbe, hiszen minden egyes regisztráció óriási kincs a kormányoldal számára.

– Kamupártok: az már önmagában is felhívás keringőre, ahogyan ezeket finanszírozzák, és az az engedékenység is, ahogyan elszámoltatják őket. Most megjelent a porondon egy, a korábbiaknál súlyosabbnak tűnő figura, a leggazdagabb magyarok között előkelő helyen szereplő, vagyonát a pornóiparban megalapozó Gattyán

György, aki fizetett alkalmazottakat akar képviselőjelöltekként indítani a választáson. Aztán van az ISZOMM, van Varga-Damm Andrea volt jobbikos, pillanatnyilag független képviselő, aki szintén bejelentette, hogy pártot alapít, és el akar indulni a választáson, és nyilván lesznek még más pártocskák is. Mit gondol ezekről?

– A kamupártok burjánzása is az egyik következménye a választási rendszer legsúlyosabb egyenlőtlenégei közé tartozó kampányfinanszírozási és jelöltállítási szabályoknak, illetve ezek elegyének. Már 2013-ban, a törvény megszavazásakor nyilvánvaló volt, hogy ha ez így marad, akkor bizony politikai opportunisták tucatjai fognak megjelenni a színen, csak azért, hogy hazavigyék ezeket a pénzeket...

– Azt kizártnak tartja, hogy konkrét megbízást is teljesítenek? Vagy kimondott megbízásra nincs is szükség?

– Vannak ilyenek is, olyanok is. 2014-ben a szavazatok több mint három százalékát elvitték a különböző megtévesztő nevű formációk, 2018-ban már csak körülbelül egy százalékot, úgyhogy viszonylag gyorsan megtanulta a választó, hogy nem érdemes ezekre a jól csengő nevű, de soha korábban nem ismert pártokra szavazni. Most viszont, úgy néz ki, kicsit nagyobbat dobnak, próbálják professzionálisabbá tenni ezt a gyakorlatot, Gattyán György megjelenését ugyanis ezen a porondon nem nagyon lehet másképp értelmezni, mint a Fidesz érdekében történő zavarkeltésként. Ha nem így lenne, nem az előválasztás után tűnt volna fel a semmiből. Ez tehát

több mint egy átlagos kamupárt, amely egyszer csak megjelenik az ajánlóíveken, de még a kampányidőszakban is alig hallunk felőle. Most egy jól felépített kampányt látunk, ami sok olyan kiábrándult szavazót elérhet, akik egyébként az ellenzék felé gravitálnának. Hogy Gattyán hány embert téveszt meg végül annyira, hogy az X-et is behúzza mellé, az megjósolhatatlan, de bizonyosan többet, mint a rég elfeledett, mezei kamupártok. A parlamenti küszöböt jelentő öt százalékot azonban aligha fogja megközelíteni.

– *Mi a véleménye a Kétfarkú Kutypárt esélyeiről? Kik fognak rájuk szavazni, inkább ellenzéki vagy inkább kormánypárti érzelmű választók? És ami a fő kérdés: bejut-e az MKKP a parlamentbe?*

10

– Egy picit távolabbról indítanék. Nálunk korábban is, amikor két nagy tömb versengett egymással, mindig megjelentek mellettük olyan formációk is, amelyek képesek voltak megszólítani azokat a választókat, akik egyik nagy tömbre sem akartak szavazni. Ezt már hajlamosak vagyunk elfelejteni, mert rég volt ilyen választásunk, utoljára 2006-ban. 2002-ben megjelent a Centrum Párt, az ország akkor egyik legnépszerűbb politikusával, Kupa Mihállyal az élén, és ha a parlamenti küszöböt nem is érték el, az, hogy alig féléves aktivitás után négy százalékot elvittek, viszonylagos sikernek volt tekinthető. Jól látszott, hogy vannak a centrumban olyan szavazók, akik nem akarnak sem a Fideszre, sem az MSZP–SZDSZ-koalícióra szavazni. 2006-ban pedig leginkább az MDF tudta begyűjteni a nagyokról lepattanó szavazókat, és ez akkor

elég is volt a parlamenti küszöb átlépéséhez. 2022-ben megint két nagy tömb feszül egymásnak, és ezúttal a Kétfarkú Kutypártnak van a legnagyobb esélye arra, hogy megszólítsa azokat, akik nem kérnek egyikükből sem. Nem valószínű, de most először nem is lehetetlen, hogy a küszöböt is átlépjék. De ha nem létezne a Kutypárt, vagy beolvadna az ellenzéki együttműködésbe, akkor sem lenne semmi garancia rá, hogy ezek a szavazók végül az ellenzéki sokpárti együttműködésre szavaznának, hiszen sokan közülük ténylegesen olyan protesztzavazók, akik valami egészen más utat szeretnének.

– *Márki-Zay Péter a szabadeuropa.hu-nak adott interjújában valami olyasmit mondott, hogy szerinte, ha az MKKP bejutna a parlamentbe, az inkább az ellenzéknek jelentene erősítést. Ön mit gondol erről?*

– Hogy az érdekes, sőt, szórakoztató helyzet lenne, ha a parlamenti patkó egyik oldalán 97 mandátummal a Fidesz foglalna helyet, a másik oldalon ugyancsak 97 mandátummal a hat- vagy hétpárti ellenzék, és a maradék öt mandátum a Kétfarkú Kutypárté lenne. Nem kizárt, hogy ez a helyzet előáll. Nem azt mondom, hogy valószínű, de a jelen tudásunk szerint nem is kizárható forgatókönyv. És akkor a Kétfarkú Kutypárt nemhogy nem vicipárt lesz már, hanem akár a mérleg nyelve is.

– *Akkor nézzük, a választás napján milyen lehetőségek adódnak a valóságos eredmények megváltoztatására, eltorzítására. Milyen típusú csalások történtek az előző választások során, és ezek a lehetőségek most is rendelkez-*

zésre fognak-e állni? Meg lehet-e ezeket akadályozni, és ha igen, hogyan? Mit tehetnek ezek ellen az ellenzék által delegált szavazatszám-lálók, és lesznek-e elegendően, eljutnak-e minden körzetbe, ellentétben a korábbi választásokkal? Sikeres lesz-e az ellenzék által most elindított toborzásuk? Hogyan lehet őket eljuttatni a legtávolabbi zsákfalvakba is, és ott képesek lesznek-e megakadályozni például a láncszavazást vagy a szavazólapok lefényképezését? A szavazatvásárlást? A helybe szállított szavazók fiktív címre való bejelentését?

– Kezdjük a szavazatszám-lálókkal. Kevés dolgot tanult meg az ellenzék az elmúlt években, de azt igen, hogy az együttműködésnek nincs alternatívája – erről már beszéltünk. Másodszor azt, hogy a médián keresztül nem fogják tudni elérni a választókat, és 2019 óta látszik is, hogy egyre erőteljesebben alkalmazzák az úgynevezett „door to door” kampányt, a szórólapozást, a pultozást, és ezért sokkal több választóhoz jutnak el, mint korábban. És a harmadik: felismerték végre a szavazatszám-lálók jelenlétének fontosságát, és ráébredtek, mekkora hiba nem küldeni elég szavazatszám-lálót a körzetekbe, még annyit sem, amennyit a törvény megenged nekik, pedig ez tényleg a minimumkritériuma annak, hogy a választás tisztaságát felügyelni tudják. Ez most remélhetőleg meglesz, több civil szervezet is keményen dolgozik rajta, hogy kellő számú delegált legyen.

– Azt gondolja, sikerül is kellő számú biztost összeverbuválni?

– Szerintem húszezer szavazatszám-lálót ki fognak képezni, de valóban, ahogy az előbb utalt is rá, ez

egy elég nehéz logisztikai és anyagi probléma is, mert oda kell ezeket az embereket utaztatni, annak van úti-költsége, van, akinek esetleg ott is kéne aludnia.

– És ez kizárólag az ellenzék terhe.

– Igen, teljes mértékben, de legalább megtörtént a probléma felismerése, és ezt most már egyre több tetterre kész állampolgár is tudja, és ezért, ha tenni akar az ügyért, akkor ő maga önkéntesként elmegy, szavazatot számlál, akár még anyagi áldozatot is hoz ezért. Ez most benne van a köztudatban, és ezen az előválasztás nagyon sokat dobott, 2018-ban ez még egyáltalán nem volt téma. És ami ennél is fontosabb, hogy most tisztességes képzésben részesülnek, két konkurens civil szervezet is van, amely ezt a munkát elvégzi. Várhatóan felkészültebbek lesznek, és képesek lesznek azokban a vitás helyzetekben is jobban érdeket érvényesíteni, amelyek a választások napján gyakran előfordulnak a szavazatszám-láló bizottságokban.

– Láncszavazás? Azt hogyan fogják tudni leleplezni?

– Azt sajnos nem igazán lehet, még akkor sem, ha van ellenzéki számlálóbiztos a körzetben. Amúgy a hagyományos láncszavazás fölött eljárt az idő, ma már sokkal inkább a szavazólapok lefotóztatása megy, amit utána be kell mutatni a helyi hatalmasságnak. Ha valahol, ezt nem a szavazókörökben, hanem terepen lehet leleplezni. Viszont egy dolgot már biztosan nem lehet megtenni az ellenzéki szavazatszám-láló jelenlétében: nyílt szavazásra készíteni, kényszeríteni a választópolgárokat abból a célból, hogy a szavazóbizottságok

helyi hatalmasságokhoz húzó tagjai ellenőrizni tudják, a választópolgár a „megfelelő helyre” húzta-e be az X-et. Ezt a visszaélést még mi, egy 2014-es közös Political Capital–Átlátszó-projekt keretében lepleztük le.

– *Ehhez képest mellékszál, de nagyon fontos: most már sok éve vagyunk tanúi annak a sokak számára megmagyarázhatatlan, mások szerint magától értetődő helyzetnek, hogy épp azokon a vidékeken, azokban a körzetekben szavaznak szinte egyöntetűen a kormánypártokra az emberek, ahol hihetetlen nyomorban, mélyszegénységben él a nagyrészt cigány lakosság Erről Molnár György, a Szegények bankja mintájára létrehozott, a romák foglalkoztatását szervező Kiútprogram egyik magyarországi alapítója és önkéntese, amúgy közgazdász-matematikus azt mondja, hogy aki nem érti, miért szavaznak a nagy nyomorban élő emberek a hatalomra, annak fogalma sincs a kiszolgáltatottság természetéről. Önnek mi erről a véleménye, milyen módon függ ez össze a választási rendszerrel, lehetne-e ez valamilyen módon korrigálni? Létezik-e egyáltalán olyan választási rendszer, amikor ez az összefüggés nem működik?*

– Ahogyan ez már korábban is szóba került, nem is a választási rendszerben vannak a legsúlyosabb aknák elhelyezve, hanem egyfelől a médiaviszonyokban, másfelől a kiszolgáltatottságban és a szegénységben, amivel a mindenkori hatalom nagyon erőteljesen vissza tud élni. Ezt mi is az elsők között kutattuk még egy 2015-ös, A szegények voksa című tanulmányunkban, amelyben egyebek mellett azt sikerült bizonyítanunk, hogy minél nagyobb a

kis településeken a közfoglalkoztatás aránya, annál nagyobb valószínűséggel van ott a Fidesznek kiugró támogatottsága. Ezek az emberek ugyanis nem a választójogukkal való visszaélésként élik meg, amikor arra kéri vagy kényszerítik őket, hogy a „megfelelő” helyre húzzák be az X-et, hanem egyszerűen csak egy könnyen teljesíthető ellenszolgáltatásként annak fejében, hogy legalább valamivel jobb legyen az életük, mondjuk, többször jussanak közmunkához. Ők abba a helyzetbe születtek bele, abban nőttek fel, és abban élnek, ahol mások döntenek el helyettük, mit lehet és mit nem, és a választás számukra pusztán annak a játszmának, annak a helyzetnek a része, amiben élni kényszerülnek. És mivel nem látnak és nem ismernek semmilyen más lehetőséget, nem is tudják elképzelni, hogy ez valaha megváltozik, és ezt a kiszolgáltatott helyzetet a kormányoldal tudatosan konzerválja.

– *Beszélgjünk egy további beavatkozási lehetőségről a választás eredményébe, amit korábban a Political Capital is vizsgált: a választók utaztatásáról, a határon túli magyar választók itthoni fiktív címekre való bejelentéséről, illetve ennek a parlamenti többség által való, novemberben történt legalizálásáról, ami a korábbiaknál is szélesebbre tárja a kapukat az úgynevezett voksturizmus előtt.*

– Igen, ezt a problémát TASZ-szal együtt 2018-ban mi vittük be a nyilvánosságba, és azóta is rajta tartjuk a szemünket. Itt olyan határon túl élő magyar állampolgárokról volt szó eredetileg, akiknek azért létesítenek fiktív lakcímet, hogy ne csak listára szavazhassanak levélben, hanem

egyéni kerületi jelöltre is, viszont ahhoz meg is kell jelenniük a szavazóhelyiségekben. Néhány esetet már akkor, a 2018-as választás előtt néhány független médium felderített, de az nem derült ki, mekkora a nagyságrendje a visszaéléseknek. Minket az érdekelt, hogy ezen a néhány elszigetelt eseten kívül még hány ilyen fiktív lakcímbeljelentéssel lehet dolgunk, és ezért 2018 áprilisában igényeltük az úgynevezett idősoros adatokat több évre visszamenőleg, hogy lássuk, hol történtek efféle kiugrások a lélekszámokban; hogy mondjuk X településen, ahol 2016-ban csak 200-an éltek, 2017 elején is csak 200-an éltek, de 2017 nyarán már 500-an...

– *Álnaiv kérdés következik: megkapták ezeket az adatokat?*

– Nem hiszem, hogy bárkinek megletést okoz a válaszom: bár közben eltelt három és fél év, ezek még mindig nincsenek a kezünkben, nem sikerült kiperelnünk őket az illetékes hatóságoktól, holott nyilvánvalóan közérdekű statisztikai adatokról van szó, amelyek boldogabb országokban fent lennének a szervek honlapján, mindenki számára hozzáférhetően. Ráadásul most novemberben ehhez képest is történt egy apró törvénymódosítás, ami lényegében legalizálta a fiktív lakcímlétesítést, egyrészt már nem is büntetőjogi kategória, másrészt a lakcím fogalmához mostantól kezdve nem tartozik hozzá, hogy ott kell élni. Innentől kezdve, ha Polt Pétert megkérdezzük, hogy hány fiktívlakcím-ügyben indult eljárás, akkor most már okkal válaszolhatja azt, hogy egyben sem, hiszen ez nem bűncselekmény. Ezzel együtt is, én nem hiszem, hogy ez a

törvénymódosítás az eddigiéknél tömegesebbé tenné a fiktívlakcím-létesítést, hiszen ez már enélkül is szinte akadálytalanul zajlott. Viszont parciális siker, hogy miután az ügyre felhívtuk a figyelmet, az ellenzéki oldalról néhány független képviselő, Szabó Szabolcs és Szél Bernadett sikerrel igényelte, hogy a Nemzeti Választási Iroda, ha visszamenőleg nem is, de legalább mostantól kezdve a választás napjáig hozza nyilvánosságra heti rendszerességgel, hogy településenként hányan vannak a névjegyzékben, és így legalább az előttünk álló mozgásokat nyomon tudjuk követni.

– *Mennyire látja biztonságosnak, illetve pártatlannak a választást kontrolláló, felülvizsgáló intézmények működését, a választási bizottságokét, a választási irodákét, a legfőbb ügyészt, a Kúriáét, a Nemzeti Választási Bizottságét? Mit gondol a rendszerről, tart-e megint titokzatos leállásokról, terheléses támadástól, hasonlótól?*

– Fogalmunk sincs, mi fog történni tavaszig, ezt nem is vetíteném előre. 2017 decemberében például az ÁSZ már megbüntette a Jobbikot, most ugyanebben az időszakban nem történt hasonló, a választási versengést súlyosan befolyásoló hatósági döntés. Az pedig, hogy 2018-ban a választási iroda délelőtti leállása bármilyen módon összefüggött volna az eredmény megállapításával, máig élő tévhit. Ami nem azt jelenti, hogy ne lenne nagyon kínos, hogy egy sok milliárdból fejlesztett informatikai rendszer, ha átmenetileg is, áldozatává válhat egy sima terheléses támadásnak vagy akár a választók élénk érdeklődésének a részvételi adatok iránt. Egyéb-

ként már csak ezért is nagyon fontos, hogy a szavazatszámoló bizottságokban képzett emberek üljenek, hiszen Magyarországon – a közhiedelemmel ellentétben – a választás papíralapú, ezért ha elhozzák a szavazókörökből a jegyzőkönyv-másolatokat, és a bennük található adatokat feltöltik egy kereshető adatbázisba, akkor össze lehet hasonlítani őket azokkal, amelyek a választási iroda honlapján megjelennek. És ha valaki eltérést tapasztal, akkor jogorvoslattal lehet élni. Biztos vagyok benne, hogy 99 százalékban egyezni fognak ezek az adatok.

– *Milyen hatással lehet a választás eredményére a most zajló, minden mértéken felüli osztogatás, illetve az, hogy a világban az elmúlt tíz évben zajló konjunktúra áldásaiból tulajdonképpen a teljes magyarországi népesség érzel valamennyit. Persze ki többet, ki sokkal többet, ki sokkal kevesebbet.*

– A gazdasági helyzet, tehát a saját pénztárca, a saját munkahelyi viszonyok a legmeghatározóbb motiváló elemei a választásnak, ezek mindig a legdöntőbbek a legtöbb állampolgár számára. És igen, a 2008-as gazdasági válságot követően körülbelül tíz évig folyamatos konjunktúra volt az egész világon, Európában és Magyarországon, és ebből a legkisebb településen élők, a legszegényebbek is érzékelték valamennyit. Az igazi felzárkóztatás persze nem sikerült, nem is volt ez célja a Fidesznek, hiszen akkor nem nekik kellene hálnak lenni, amiért odaadják most már a tizenharmadik havi nyugdíjat is. Erről a Fidesz minden juttatás esetén gondoskodik. És ne feledkezzünk meg arról az információs bubo-

rékról sem, amelyben sikerül bent tartani a kisebb települések választópolgárait, akikhez alig-alig jutnak el a független médiumok, náluk talán csak az ellenzéki politikusok kevésbé. Ott nem tépkedik le a kormányzati plakátokat, oda alternatív információ soha el nem jut, csak az, amit a kormány az állami médián és a KESMA-termékeken keresztül felénk sugároz. És minél kisebb a település, annál hermetikusan zár a véleménybuborék. Ez és a viszonylagos gazdasági stabilitás az, ami a kiszolgáltatottság érzésén túl a Fidesz mellett tudja tartani ezeket a szavazókat.

– *Ezt a véleménybuborékot nem sikerült például Dobrev Klára kiváló vidéki előválasztási kampányának kipukkasztania?*

– Valamennyire igen.

– *Nem erre kellene a választási kampányban is a legnagyobb gondot, a legtöbb erő fordítania az ellenzéknek? És ha próbálkozik is velem, képes-e rá?*

– Azt hiszem, hogy a legkisebb településekig nem lesz erejük eljutni, de a megyeszékhelyeken azért már messze túlmutatott az ellenzék előválasztási kampánya, hiszen olyan választókerületekbe is el kellett jutniuk, amelyek korábban ellenzéki szempontból tuti bukók voltak, de most, hogy nem a Fidesszel, hanem egymással kellett megküzdeniük értük, mindegyiknek volt tétje, mindegyikben volt értelme kampányolni. Az előválasztás híre valószínűleg több százezer olyan választópolgárhoz is eljutott, akik soha korábban nem láttak hús-vér ellenzéki politikust, aktivistát.

– *Melyik pártokról beszélünk?*

– A Jobbik és a DK jutott el a kisebb, ezer-ötezer közötti lélekszámú településekre, de a Momentum is kilépett a komfortzónájából, és az MSZP-nek is visszajöttek bizonyos, korábban elveszettek tűnő körzetei. Tizenhét egyéni jelöltjük van, ez meghaladja az előzetes várakozásokat. Valami hasonlót kell majd csinálniuk 2022-ben is, az élesben zajló parlamenti választás során is, de arra nem számíthatunk, hogy a legkisebb településeken fel tudják venni a versenyt a Fidesszel.

– *Ön szerint hol vannak komoly esélyei az ellenzéknek, ki mit tud hozni és honnan? Melyik pártnak, illetve melyik szereplőnek hol kell mindent bevetnie a győzelem reményében?*

– Már önmagában a 106 közös jelölt óriási, korábban ismeretlen jelenség. 2018-ban még az utolsó pillanatban is egymással veszekedtek az ellenzéki pártok jelöltjei, teljesen koordinátlanul, ötletszerűen léptek vissza egymás javára itt-ott, de a legtöbb helyen érdemben nem történt visszalépés. A Jobbiknak mind a 106 kerületben állva maradt a jelöltje, az MSZP-PM és a DK koordinált, de az, hogy az LMP, a Momentum és az Együtt hol lép vissza, hol nem, teljesen esetleges volt, hiszen nem volt átfogó, pártok közötti koordináció. Most egészen más a helyzet, hiszen az ellenzéknek 106 közös jelöltje van, és ha sokan közülük nem is esélyesek a győzelemre, pusztán az együttműködés ténye miatt sokkal több egyéni mandátumra számíthatnak, mint az elmúlt néhány választáson bármikor. A kerületek jóval több, mint felében a helyi kampányok biztos, hogy erő-

teljesek lesznek. 2018-ban, a kerületek mintegy felében, külön-külön több szavazatot kaptak az ellenzéki jelöltek a Fidesz jelöltjénél, ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy a kerületek másik felében még összeadva is lemaradtak. Persze nem érdemes mechanikusan összeadni a szétaprózódott 2018-as ellenzéki szavazatokat (annak a Jobbiknak még Toroczkai László az alelnöke volt), de a kerületek mintegy felében legalábbis nem esélytelen az ellenzék az egyéni mandátumra. Azt, hogy pontosan melyik tíz-húsz kerület lesz tényleg billegő, szerintem ma még senki nem tudja. Most döntetlenközeli a helyzet, de ha az ellenzék tudna még országosan öthat százalékpontot erősödni, akkor olyan kerületek is hirtelen nyerhetővé vagy legalábbis billegővé válnának, amelyekről 2018-ban álmodni sem mert senki. A tétel megfordítva is igaz: ha a Fidesz visszaerősödik, és jó néhány százalékponttal megelőzi az ellenzékét, akkor a most biztosnak tűnő kerületek közül is jó néhány veszélybe kerülhet.

– *Hol vannak ezek a nyerhető vagy billegő kerületek? Az ország minden részén elszórva vagy koncentráltan?*

– Vegyes az eloszlás. Az biztos, hogy a budapesti kerületek a leginkább esélyesek, ezenfelül szegedi, pécsi, miskolci és Pest megyei kerületeket tartanak számon a leginkább nyerhetőik között. Meg persze Dunaújváros, ahol már 2018-ban is jobbikos nyert. A városiasabb kerületek jöhetnek a sorban, például Szolnok, Nyíregyháza Székesfehérvár, de óvatosnak kell lenni a korábbi választási adatok alapján felállított erőssorrenddel, már csak azért

is, mert az egyéni jelöltek személye rengeteget számíthat. Lásd Márki-Zay Péter esetét, akinek felbukkanása előtt Hódmezővásárhelyt sosem soroltuk volna az esélyes ellenzéki körzetek közé.

– *Hol a legkevesebb az esély? Mi a helyzet például Hajdú-Biharban, Bács-Kiskun megyében, Szabolcsban, BAZ megyében, Békésben?*

– Bács-Kiskun talán a legkevésbé nyerhető az ellenzék számára, Hajdú-Bihar is közismerten fideszes, de ott azért előfordulhat egy-egy ellenzéki győzelem, BAZ, Szabolcs korábban, a Jobbik feltöréséig inkább szocialista volt, de 2014-ben egy kivételével, 2018-ban pedig az összes kerületet a Fidesz nyerte. Most, hogy a Jobbik, az MSZP és a DK egy csónakban evez, elképzelhető, hogy Északkelet-Magyarországon jó néhány egyéni kerületet vissza tudnak hódítani a Fidesztől.

– *Inkább, mint a dunántúli megyékben?*

– Zala, Vas, Somogy sokkal maszszívabban fideszesnek tűnik, de Baranyában és Veszprém megyében van keresnivalója az ellenzéknek, és akár Szombathelyen is. Ha az ellenzék tényleg győzelemre játszik, akkor a nagyvárosokat el kell hoznia, azok nélkül nem jön ki a mattek.

– *Mit gondol a Mi Hazánk újonnan bedobott kampánytémájáról, az oltásellenességről, amit a hagyományos szélsőjobbos identitáspolitikai témák és a cigányellenesség mellé legújabban kínál a választóknak? Mennyire fognak az emiatt rá leadott szavazatok hiányozni az ellenzéknek,*

mennyire tudja ezeket besöpörni a Mi Hazánk, és van-e esélye ezek segítségével elérni az öt százalékot?

– Ez egy új fejlemény, ami egyébként annak köszönhető, hogy a kormánynak nem sikerült, bár mindent megtett érte, oltásellenes színben feltüntetnie az ellenzéki pártokat. És valóban, mivel a Mi Hazánk volt az egyetlen párt, amelyet ha nyíltan oltásellenesnek nem is lehet nevezni, de korlátozóasszkeptikusnak mindenképp, az erre vevő választók egy részét begyűjtheti, márpedig ez a kör valóban messze túlmutat a szélsőjobbaldali táboron.

– *Mert az oltásellenesség pártsemleges.*

– Így van, a közvélemény-kutatók azonban egyelőre nem mutatják, hogy ebből olyan nagyon sokat profitáltak volna. Olyan felmérés már van, ami a parlamenti küszöb közelébe méri őket, viszont azt is tudjuk, hogy a statisztika nem ért a politikához: egy két-három százalékosra mért párt hibahatáron belül is lehet ötszázalékos.

– *Ön szerint lehet-e komolyan befolyásolni közvélemény-kutatásokkal az eredményeket? Mi a véleménye a beszélgetésünk előtt néhány nappal kiszivárogtatott anonim, kontrollálhatatlan, nem az ellenzék által megrendelt, viszont számára nagyon kedvezőtlen adatokat tartalmazó felmérésről? Lehet-e hamis, manipulált, rossz szakmai színvonalú közvélemény-kutatásokkal a választást befolyásolni?*

– Természetesen lehet, a közvélemény-kutatási eredményeknek mindig volt orientáló hatásuk, amivel sokszor éltek már vissza nagyon so-

kan. Gondoljunk arra például, milyen kérdést tesz fel a kormány nemzeti konzultáció címén, ami nyilvánvalóan nem arról szól, hogy meg akarja ismerni a választók álláspontját, hanem éppen hogy orientálni szeretné a közvéleményt. A valódi közvélemény-kutatásoknak természetesen nem a befolyásolás a céljuk, de mivel a közzétett adatok és eredmények nem légyeres térbe kerülnek, igenis visszahatnak a választói magatartásra és a pártokra is. Gondoljunk például Karácsony Gergely visszalépésére, aki néhány friss közvélemény-kutatási adatot látva döntött úgy, hogy visszalép, mert azt olvasta ki belőlük, hogy Márki-Zay Péternek nagyobb esélye van győzni, mint neki.

– *Mint viszonylag hosszú tapasztalattal rendelkező választási szakértőtől kérdezem: mennyire tartja racionálisnak a választók döntéseit? Amikor a parlamenti választáson pártot, illetve képviselőt választanak, mennyire vezeti az átlagos választót a ráció, a saját, a családja, a*

környezete, a városa, az országa jól felfogott érdeke?

– Régóta az a véleményem, hogy racionális választó nem létezik. Az ember nem racionális lény, legfontosabb döntéseinket mindannyian érzelmeink, benyomásaink, szimpátiáink, antipátiáink alapján hozzuk meg, akkor is, ha közben szeretünk magunkra mint megfontolt, racionális lényekre gondolni. A kampányok sem véletlenül célozzák az érzelmeinket. Félelmet generálnak, máskor az összetartozás-érzést erősítik, de leginkább azt igyekeznek sugallni, hogy vannak a jók és vannak a rosszak, és te vagy az egyik csoportba vagy a másikba tartozol. A legfőbb politikai üzenetek erről szólnak, és mi nagyon ritkán döntünk egyik vagy másik politikai erő mellett aszerint, hogy hány százalékos áfakulcsot ígér.

– *Értsem úgy, hogy az a párt, amely racionális érvekkel operál, viszont háttérbe szorítja az érzelmi szempontokat, biztosan nem fog nyerni?*

– Ez egészen biztos.